

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖЕКЕ ҚҰҚЫҚТАҒЫ АВТОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚ

Орымбай Әсел Даулетқызы

asel.orinbai.kz@gmail.com

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ заң факультеті
Халықаралық құқық мамандығының 3-курс студенттері
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қаласы
Ғылыми жетекші – Сейдеш Б.Б

Аннотация

Ғылыми мақаланың тақырыбы: Авторлық құқық. Автордың және туындының құқықтары мен міндеттері. Туындыны пайдаланушылардың құқықтары. Автордың құқықтарын халықаралық деңгейде қорғау.

Ғылыми мақаланың мақсаты: Қоғамдағы шығармашылық еңбекпен пайда болатын туындылардың қайталанбауын және оның иесінің меншіктік құқығын реттеп отыратын халықаралық жеке құқықтың авторлық құқық саласының даму жолын тереңірек түсініп, халықаралық және ҚР аумағында қандай ерекшелікпен ажыратылатындығын анықтау.

Ғылыми мақаланың кілт сөздер: автор, өркениет, жеке құқық, лақапат, аноним, ерекше, Үндістан, Греция, Рим, Франция, Қазақстан авторлар қоғамы, Берн конвенциясы, ТРИПС, субъектілер, объектілер, жауапкершілік, сабақтас құқық, патенттік құқық.

Ғылыми мақаланың қорытындысы: Мәдениетті, яғни қоғамды қалыптастырудағы авторлық құқықтың рөлі сөзсіз. Егер мәдениет болмаса, қоғам да жоқ. Адамдар кемелдікке ұмтыла отырып, әрқашан бірдеңе ойлап табуда және сөзсіз, авторлық құқық өзгеретін болады, бірақ ең бастысы оны қорғау және дамыту керек екенін ұғыну.

Аннотация

Тема научной статьи: Авторское право. Права и обязанности автора и произведения. Права пользователей произведения. Защита прав автора на международном уровне.

Цель научной статьи: Определите, какими особенностями отличаются международные и национальные произведения, возникающие в результате творческого труда в обществе, и хорошо понимайте пути развития сферы международного частного права, регулирующего право его владельца на собственность.

Ключевые слова научной статьи: автор, цивилизация, частного права, аноним, особо, Индия, Греция, Рим, Франция, Казахстан, общество, авторы Бернской конвенции, ТРИПС, субъектов, объектов, ответственность, смежных прав, патентного права.

Заключение научной статьи: Роль авторского права в формировании культуры, т. е. общества неизбежна. Если нет культуры, нет общества. Люди, стремясь к совершенству, всегда придумывают что-то и, безусловно, изменяются авторские права, но самое главное, осознают, что его нужно защищать и развивать.

Annotation

Topic of the scientific article: Copyright. Rights and obligations of the author and the work. Rights of users of the work. Protection of the author's rights at the international level.

The purpose of the scientific article: Determine what features differ between international and national works that arise from creative work in society, and better understand the ways of development of the sphere of copyright of international private law that regulates the right of its owner to property.

Keywords of the scientific article: *author, civilization, private law, anonymous, Russia, India, Greece, Rome, France, Kazakhstan, society, authors of the Berne Convention, trips, subjects, objects, liability, related rights, patent law.*

Conclusion of the scientific article: *The role of copyright in shaping culture, i.e. society, is inevitable. If there is no culture, there is no society. People, striving for perfection, always come up with something and, of course, copyright will change, but most importantly, they realize that it needs to be protected and developed.*

Авторлық құқық мәселелері өркениетті әлемнің назарын, әсіресе Қазақстанның назарында, міне ұзақ жылдар бойы қалуда және ғылыми-техникалық даму нәтижесінде мүмкін болатын қол сұғушылықтың жаңа нысандарынан зияткерлік меншікті қорғауға арналған өзгерістер енгізу қажеттілігінің жиі болуына байланысты оларға деген қызығушылықты әлсіретпейді. Бүгінде авторлық құқықты ерекше азаматтық құқық институты ретінде қарастыру дұрысырақ, өйткені оның нормалары ғылым мен өнер туындыларын жасау мен пайдалануға байланысты туындайтын қатынастарды реттейді. Авторлық құқықпен авторлардың мүліктік мүдделері ғана емес, сондай-ақ олардың құқықтары мен рухани және адамгершілік мүдделері қорғалады. Жасалған туындылар олардың авторларынан ажыратылмайды. Бұл жайлы «Қазақстан авторлар қоғамының» төрағасы, белгілі жазушы, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері Марал Ысқақбайұлы былай дейді: «Автор туындысы – оның жеке меншігі болып табылады. Оған бөтен ешкімнің билігі жүрмеуге тиіс. Тіпті, мемлекеттің де билеп-төстеуге хақысы жоқ. Ол да сенің үстіңдегі көйлегің, қорадағы қойың сияқты. Бар билік туынды иесінің өзінде болуға тиіс. Сондықтан оны автордың айрықша құқығы деп атайды. Бұл айрықша құқық авторлық құқық туралы заңның 6 (алты) бірдей бабында нақты белгіленген. Ол бойынша, автор өз туындысын сата ма, жалға бере ме, біреуге сыйлай ма, өртеп жібере ме – не істесе де, тек өзі шешуі керек».

[1]

Авторлық құқық ең алдымен азаматтық құқықпен және халықаралық жеке құқықпен реттеледі. ҚР-да авторлық құқықты реттеудің жаңа сатысына қадам 1996 жылғы 10 маусымдағы «Авторлық құқық және сабақтас құқық туралы» авторлық қатынастарды реттеудің негізі болып табылатын заң қабылданғанда жүзеге асырылды.

Әдебиет пен өнер ертеден бері бар, ал авторлық құқық тарихы-екі жүз жылдан аз. Қазіргі авторлық құқық құрылатын кейбір идеялар алыс уақыттардан келді. Ең алдымен, бұл жұмыс пен оның жасаушысы арасындағы ерекше байланыс туралы пікірге қатысты. Бөтен туындыны ежелгі уақытта алу моральдық тұрғыдан алдын ала қарастырылды, ал туындыны бұрмалау антикалық Греция мен Римде, ал бұрын Үндістанда да қоғамдық пікірмен айыпталды. Өз уақытында Грецияда маңызды трагедиялардың қолжазбалары пьесаның түпнұсқа мәтініне сәйкес келетіндігін бақылау үшін ресми мұрағатқа сақтауға тапсырылуы тиіс болатын жағдай болды.

Ғасырлар бойы мәтіннің бұрмалануына шағымдар күштірек берілді. Мысалы, Мартин Лютер оның шығармаларының кең түрде қайта басылуы жөнінде наразылық білдірді: "егер адамдар менің кітаптарыммен нашар қарым-қатынаста болса, зиян келтірсе әлі шыдауға болар еді. Бірақ енді олар менің кітаптарымды басып шығарады, мен осы кітаптарды оқығанда, мен оларды танымаймын... бұл алаяқтық - біздің атымызды қолданып қарапайым адамды алдау". [2]

Қайта шығарудың жаңа мүмкіндіктері қазіргі заманғы авторлық құқықтың ескі үлгісі деп санауға болатын заңдарды шығаруға мәжбүр етті, яғни баспагерлерге немесе шығарушыларға ұсынылатын белгілі бір туындыларды басып шығаруға арналған ресми артықшылықтар енгізілді. Алғашқы артықшылықтар 1400 жылы Венедигада белгілі болды және сол жерден бұл жүйе бүкіл Еуропаға тез тарады.[3] Бұл артықшылықтар жүйесінде авторлардың қандай да бір құқықтық қорғалуы немесе олардың шығармашылық үлесі туралы сөз болмайды. Бірақ бұл артықшылықтар авторлар үшін пайдалы болды, әсіресе кітап баспашылар немесе баспашылар өздерінің артықшылықтарын алу үшін автордың оның шығармасын шығаруға келісімі бар екенін құжатпен растауы тиіс.

1791 және 1793 жылдары Францияда жазушылар мен өнер қайраткерлерін құқықтық қорғау туралы заңнама қалыптасты, ол 1957 жылға дейін әрекет етті және көптеген елдер үшін ұзақ уақыт үлгі болды. Бұл заңнама сол уақыттың табиғи-құқықтық идеяларының ықпалымен қабылданды. Осы идеяларға сәйкес, автордың оның туындысына құқығы жеке меншік құқығы ретінде қаралуы тиіс және оны материалдық құндылықтары жоғары дәрежеде мойындалуы тиіс. 19 ғасырдың басы және 20 ғасырдың басы авторлық құқық заңнамасында бекітілген кеңейту және даму кезеңі болды. Туындылардың неғұрлым көп түрі құқықтық қорғауға алынды, ал қорғаудың өзі үлкен және шығармаларды пайдаланудың көп тәсілдеріне қарсы бағытталған. Құқықтық қорғаудың әрекет ету уақыты автор қайтыс болғаннан кейін 50 жылға дейін өсті. Бүгінде бұл авторлардың құқықтарын қорғаудың ең жиі кездесетін мерзімі.

Авторлық құқық шығармашылық қызметтің қорытындылары болып табылатын және белгілі бір объективті нысанда болатын ғылым, әдебиет және өнер туындыларын қорғайды. Авторлық құқықты зерттеушілердің бірі М. В. Гордон: «Егер белгілі автордың шығармашылық қызметінің қорытындысы ретінде шығарма шықпаса, авторлық құқық туындамайды» - деп көрсеткен.[4] Қазіргі кезде авторлық құқық объектісі ретінде шығарма түсінігінің заңды анықтамасы авторлық заңнамада жоқ. Осы тұрғыда, яғни авторлық құқық объектілері аясындағы халықаралық конвенцияларға назар аударатын болсақ, 1886 жылғы Берн конвенциясына сәйкес, "әдебиет және көркем туындылар" термині қандай әдіспен және қандай нысанда көрніс табатындығына қарамастан, әдебиет, ғылым және өнер аяларындағы барлық туындыларды қамтиды. Осындай норма санаткерлік меншік құқығының саудасаттық аспектілерін қарастыратын 1994 жылғы ТРИПС Келісімі мен 1996 жылғы Дүниежүзілік Интеллектуалдық Меншік Ұйымының Келісімшартында да қарастырылған. 1952 жылғы Женева конвенциясының мазмұнына сәйкес, авторлық құқық объектілері ретінде әдебиет, ғылым және өнер туындылары, соның ішінде: жазбаша, музыкалық драмалық және кинематографиялық, көркемсурет, мүсіндеме және гравюра туындылары танылады.

Заңнамада авторлық құқықтың субъектілері жайында нақты анықтама жоқ. Бірақ жалпы айтатын болсақ, авторлық құқық субъектілері шығармашылық қызмет нәтижесі ретіндегі туындыларға жеке мүліктік емес және мүліктік құқықтарға белгілі бір көлемде ие болатын жеке және заңды тұлғалар, сонымен қатар осы құқықтарды пайдалануға алушы - тұтынушылар болып табылады. Авторлық құқықтың пайда болу негіздеріне қарай субъектілерді екі топқа бөлуге болады:

1) Алғашқы субъектілер - туындының шығу фактісіне байланысты туындайтын авторлық құқықтарға ие болатын автор. Сонымен қатар осы топқа туындының шығу сәтінен бастап, осы туындыға заңмен авторлық құқықтары туындыларын танылатын тұлғалар, мысалы, дыбыс-бейне жазу дайындаушылар, жинақтар, энциклопедиялар, газет-журналдарды және т. б. басылымдарды жарыққа шығаратын баспагерлер жатады.

2) субъектілер - авторлық құқықтың алғашқы субъектісінен әр түрлі негіздерге байланысты өткен және сол авторлық құқықты иеленген тұлғалар. Мысалы шарт бойынша құқықтарды иеленуші, мұрагер не мирасқор, автордың сұрауы бойынша мүліктік емес құқықтарды қорғалуды жүзеге асыратын тұлға немесе ұйым. Авторлық құқықты толық көлемде тек авторлық құқықтың алғашқы субъектілері, яғни туындының авторы иеленеді. Ал авторлық құқықтың туынды субъектілері белгілі көлемде авторлық құқықтың бөліктерін иелене алады. Заңи тұлғалар туындыны пайдалануға мүліктік құқыққа ие болады. Оларға баспа ұйымы, фонограмма өндіруші, эфирлік және кабельдік хабар ұйымын жатқызуға болады. [5]

Авторлық құқықтардың ең кең тараған және сонымен қатар ең даулы классификациясы олардың жеке мүліктік емес және мүліктік болып бөлінуі болып табылады. Шынында да, авторлық құқықтар өзара байланысты, олардың арасында таза мүліктік немесе мүліктік емес сипаттағы құқықтарды бөлу өте қиын. Дегенмен, заң мұндай бөлінуді мойындайды және қандай құқықтар мүліктік емес жеке, ал қандай мүліктік сипатқа ие

екендігін көрсетеді. Бұл бөлінудің маңыздылығы жеке мүліктік емес құқықтар (Батыс елдерінің заңдарында — моральдық құқықтар деп аталатын) тек туындыны жасаушының өзіне ғана тиесілі болуы мүмкін, олар, әдетте, басқа адамдарға берілмейтін және мерзімсіз қорғалады. Керісінше, мүліктік құқықтар басқа тұлғаларға еркін иеліктен шығарылуы мүмкін және шұғыл сипатқа ие.

Туындының жасалуына байланысты туындайтын басты жеке мүліктік емес құқықтардың бірі авторлық құқық болып табылады. Бұл белгілерге автордың өзін туындының авторы деп атау мүмкіндігімен байланысты құқықтылығы, ал туындыны пайдалану кезінде барлық басқа тұлғалар белгіленеді

(мысалы, дәйексөз келтіру, одан үзінділерді жинақтарға немесе хрестоматияға қосу) авторға сілтеме жасауға міндетті.[6] Осы құқыққа сүйене отырып, автор басқа тұлға (плагиат) авторлықты иеленген жағдайда өз мүдделерін қорғауды талап етеді.

Авторлық құқық келесі ерекшеліктермен сипатталады:

- 1) ол абсолюттік құқық болып табылады,
- 2) өйткені ол барлық және әр адамның осы құқықты бұзудан бас тарту міндеттерін байланыстырады;
- 3) ол автордың бүкіл өмірі бойы әрекет етеді және ол қайтыс болғанда тоқтатылады.

Авторлық құқықтардың ерекшеліктері оларды ерекше және ерекше емес болып бөлінеді. Жеке құқық тұрғысынан ерекше авторлық құқықтар айырықша қызығушылық тудырады.

Авторлық құқықтың айналасында авторға берілетін ерекше құқық — атқа құқық. Бұл құқықтың күштілігі авторға туындыны шығару кезінде үш мүмкіндіктің бірін пайдалануға мүмкіндік береді.

Шығарма автордың түпнұсқа аты (оның тегі мен аты-жөні) көрсетіле отырып, жарыққа шығарылуы мүмкін. Бұл көптеген жағдайларда болады. Бірақ автор өз туындысын шартты атымен (лақап атымен) белгілеуге құқылы. Лақап аттарына түрлі себептер бойынша: ерекше дыбысталуы үшін немесе есімінің қысқа болуы үшін, бір автордың шығармашылық қызметінің әртүрлі түрлерінің (мысалы, ғылыми, әдеби-көркем шығармаларды шығаратын) және тағы басқа араласуын болдырмау үшін қолданылады.

Сондай-ақ автордың атын көрсетпей, туындыны жариялауға рұқсат етіледі мұндай жағдайлар салыстырмалы түрде сирек кездеседі және ерекше пікірлермен, соның ішінде басылымның өзіндік ерекшелігімен (мысалы, энциклопедиялық сөздіктердегі немесе анықтамалықтардағы қысқаша мақалаларды орналастыру) байланысты болады.

Автордың келесі жеке мүліктік емес құқығы туындыны жария ету және оны кері қайтарып алу құқығы болып табылады. Бұл құқықтың мәнін авторға өзі жасаған туындыны жария ету мүмкіндігі ретінде анықтауға болады.

Заң авторға туындыны жария ету туралы бұрын қабылданған шешімнен бас тарту мүмкіндігін береді немесе егер шығарма жарияланса, ол туындыны кері қайтарып алу туралы көпшілік алдында хабарлай отырып, оны жалпы жұрттың назарына жеткізу жөніндегі әрекеттерді жария ете алады. Заң автордың туындыны жариялау құқығы туралы арнайы ескермейді. Дегенмен, мұндай құқық бар. Жариялау құқығы туындының авторы жарыққа шығарудан (жариялаудан) тұрады. Бұл - авторлардың маңызды жеке мүліктік емес құқықтарының бірі. Белгілі бір жағдайларда автор өз шығармасын өзі жариялай алады (баяндама және т. б. жасау), немесе шарт бойынша туындыны жариялауға келісім бере алады (қолжазбаны баспаға, көрмелерде көрсету үшін көрме комитетіне және т. б. беру).

Жариялау құқығы мұрагерлік бойынша ауысады. Бұл құқық кез келген ғылым, әдебиет немесе өнер туындысының авторына тиесілі; алайда, егер туындыны жариялау автордың немесе өзге тұлғаның "жеке саласына" әсер етсе, яғни жеке немесе интимдік сипаттағы материалдарды қамтитын болса, ол шектелуі мүмкін. Мұндай туындыны жариялау осы адаммен, ал ол қайтыс болғаннан кейін оның туыстарымен келісілуге тиіс.

Авторлардың мүліктік құқықтарына сондай-ақ туындыны аудару құқығы және қайта өңдеу құқығы да жатады. Аударудың субъективті құқығына автордың өзінің туындысын

аударудың және пайдаланудың мүмкіндігі, сондай-ақ оның басқа тұлғалардың аударуына және аударманы пайдалануына рұқсат беру құқығы кіреді. Іс жүзінде авторлар жұмысты өздері сирек аударды, өйткені бұл жұмыс ерекше білім мен дағдыларды талап етеді. Сондықтан аударма құқығы іс жүзінде туындыны аудармада пайдалануға келісім беру құқығына ие болады. Туындыны жеке пайдалану мақсатында аударуға автор іс жүзінде де, заң жүзінде де тыйым сала алмайды.

Аударма жасауға өз келісімін автор әдетте оның туындысын аударуда пайдалануға ниетті ұйыммен шарт жасасу арқылы білдіреді. Осы ұйым туындының сапалы аударылуын қамтамасыз ету, сондай-ақ автордың өтініші бойынша оған танысу (немесе мақұлдау) үшін аударма ұсыну міндетін өзіне алады. Аударма құқығына автордың туындыны қайта жасау немесе басқа жолмен қайта жасау құқығы жақын келеді. Ол сондай-ақ автордың немесе туындыны басқа түрге немесе жанрға қайта өңдеу, не басқа тұлғаларға қайта өңдеуге рұқсат беру мүмкіндігін қамтиды.

Авторлық құқық - халықаралық шарт жасалған ең алғашқы салалардың бірі. Ең маңызды конвенциялар::

- 1896 жылғы, 1908 жылғы, 1914 жылғы, 1928 жылғы, 1948 жылғы, 1967 жылғы, 1971 жылғы арнайы конференцияларда толықтырылып, қайта қаралған 1886 жылғы әдеби және көркем шығармаларды қорғау туралы Берн конвенциясы;

- 1971 жылы Парижде қайта қаралған, 1, 2 және 3 қосымша хаттамаларымен 1952 жылғы авторлық құқық туралы Дүниежүзілік (Женевская) конвенция;

- 1946 жылы Вашингтонда қабылданған әдеби, ғылыми және көркем туындыларға авторлық құқық туралы америкааралық конвенция және т. б.[7]

Бір мемлекеттің аумағында оның заңнамасына сәйкес туындаған авторлық құқық қатаң аумақтық сипатымен ерекшеленеді. Ол осы мемлекеттің шегінде ғана әрекет етеді және оның юрисдикциясынан тыс әрекет етпейді. Жеке құқық тұрғысынан бұл авторлық құқықтың азаматтық құқықтардың басқа түрлерінен негізгі айырмашылығы болып табылады.

Егер, мысалы, бір мемлекетте шығарылған әдеби шығарма автордың келісімінсіз екінші Мемлекетте қайта жарияланса, автордың өзінің субъективті құқығын бұзуға қатысты наразылықтарын мәлімдеуге құқығы жоқ деп есептеледі. Шығарманы шетелде қайта басып шығару автордың субъективті құқықтарын бұзбайды, өйткені бұл құқықтар қатаң аумақтық шеңберге ие. Бір мемлекеттің заңы бойынша пайда болған субъективті авторлық құқықтар басқа мемлекеттердің аумағында тану және қорғау үшін авторлық құқықтарды өзара тану және қорғау туралы халықаралық келісім жасасу қажет. Тек мұндай келісімдер шетелдік авторлық құқықты тану үшін негіз болып табылады. Бұл ретте мұндай келісімдер шетелдік заң негізінде туындаған, бірақ осы мемлекеттің аумағында олардың туындауын емес, субъективті авторлық құқықтарды мойындауды және қорғауды ғана қамтамасыз ететінін ескеру қажет. Автор шетелде авторлық құқықтың болуын талап ете алуы үшін оның туындысы тиісті мемлекетте жариялануы тиіс. Кез келген мемлекеттің аумағында субъективті авторлық құқықтар жергілікті заңнама негізінде ғана туындайды.

Мәдениетті, яғни қоғамды қалыптастырудағы авторлық құқықтың рөлі сөзсіз. Егер мәдениет болмаса, қоғам да жоқ. Адамдар кемелдікке ұмтыла отырып, әрқашан бірдеңе ойлап табуда және сөзсіз, авторлық құқық өзгеретін болады, бірақ ең бастысы оны қорғау және дамыту керек екенін ұғыну. Оның үстіне, қазіргі уақытта, әр минут сайын жаңа жобалар құрылып және олар әр сағат сайын жүзеге асырылып жатыр.

Бұл мақаланың мақсаты барлық авторлық құқықты қарастыру болған жоқ. Жұмыста авторлық шарт, сабақтас құқықтарды қорғау, авторлық құқықты бұзғаны үшін жауапкершілік және авторлық құқықты қорғау, оның кемшіліктері және т. б. сияқты басқа да маңызды аспектілер туралы ештеңе айтылмаған. Барлық осы ұғымдар жаңа мақалалық жұмысты жазудың және одан да терең қараудың бастауы болуы мүмкін.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Егемен Қазақстан газеті <https://egemen.kz/article/17941-qazaqstandaghy-avtorlyq-quqyq>
2. Шершеневич Г.Ф. Авторское право на литературные произведения. - Казань, 1991 – 286
3. Сергеев А.П. Авторское право России. – СПб, 1994 – 36
4. Гордон М. В. Советское авторское право. - М.: Наука, 1955. – 317б
5. ГК РК (Особенная часть). Комментарий. М. К. Сулейменов, Ю. Г. Басин. – А.: Жеті жарғы, 2000. – 643 бет
6. Ионас В.Я. Произведения творчества в гражданском праве. – М.: Изд. юрид.литература, 1992 – 26б
7. Батычко В.Т. Международное право, конспект лекций. – Таганрог: Изд-во ТТИ ЮФУ, 2011. – 97 стр.